

УДК: 343.9

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-2-18-292-308><https://orcid.org/0000-0002-8180-0960>**Киренко Сергій Георгійович,**

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та кримінального права Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету.
Київ, Україна

Бердник Анастасія Романівна,

Студентка 2 курсу магістратури

Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗГВАЛТУВАННЯ

Анотація. Під час дослідження здійснено комплексний кримінально-правовий аналіз згвалтування як одного з найбільш суспільно небезпечних кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості особи. Досліджено історичну еволюцію правового регулювання згвалтування, сучасну редакцію ст. 152 КК України, концепцію добровільної згоди, критерії її встановлення та проблеми кваліфікації. Особлива увага приділяється судовій практиці Верховного Суду щодо психологічного стану потерпілих, явища «завмирання», а також аналізу стандартів ЄСПЛ (справи *M.C. v. Bulgaria*, *V.C. v. Slovakia*). Розкрито проблеми нормативної невизначеності, подвійного «порогу» віку сексуальної згоди, нечіткості випадків примусу потерпілого до проникнення. Окремо проаналізовано специфіку кримінальної відповідальності за згвалтування малолітніх та колізії, які виникають у справах за участю неповнолітніх суб'єктів. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики правозастосування з урахуванням міжнародних стандартів.

Ключові слова: згвалтування; статева свобода; добровільна згода; кримінальна відповідальність;

Abstract. During the research provides a comprehensive legal analysis of rape as one of the gravest offences against sexual freedom and inviolability. It examines the historical evolution of rape regulation, the current wording of Art. 152 of the Criminal Code of Ukraine, the concept of voluntary consent, its assessment criteria, and qualification challenges. Special attention is given to the practice of the Supreme Court of Ukraine, particularly its approach to victims' psychological states and "freeze response", as well as to ECtHR standards (*M.C. v. Bulgaria*, *V.C. v. Slovakia*). The study highlights legislative gaps, including the dual age threshold of sexual consent, limited construction of penetration, and unregulated cases of forcing the victim to penetrate the perpetrator. Specific analysis is devoted to liability for rape of minors and internal inconsistencies in cases involving adolescent offenders. Recommendations for improving legislation and practice in line with international standards are proposed.

Key words. rape; sexual freedom; voluntary consent; sexual violence; criminal liability.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Проблематика сексуального насильства набуває особливої актуальності в умовах сучасного розвитку кримінального права України. Насильство як соціально-правове явище є глобальним викликом, що вимагає системної відповіді з боку держави. Водночас в українському суспільстві, насамперед через історичну спадщину радянського періоду та культурно-ментальні уявлення, питання, пов'язані з охороною статевої свободи особи,

тривалий час не були предметом публічного обговорення, що призвело до високої латентності таких кримінальних правопорушень, недостатньої обізнаності суспільства та спеціальних суб'єктів щодо механізмів виявлення й запобігання.

Попри реформу 2019 року та запровадження підходу, заснованого на концепції добровільної згоди, правозастосовна практика демонструє, що багато ключових аспектів залишаються нерегульованими або недостатньо чітко визначеними. Насамперед це стосується оцінки ситуацій, у яких потерпіла особа з різних причин не може активно висловити своє волевиявлення, а також розмежування зґвалтування від інших форм сексуального насильства.

Чинна модель криміналізації зґвалтування значною мірою покладає на правоохоронні органи обов'язок встановлювати психологічний стан потерпілої особи, визначати межі її здатності до добровільного волевиявлення та з'ясовувати, чи були зовнішні або внутрішні чинники, що унеможливили надання згоди. Відсутність чітких, законодавчо визначених критеріїв таких обставин призводить до неоднакової практики тлумачення, різного розуміння поняття «добровільна згода» та суттєвих розбіжностей між висновками слідства та суду.

Додатковою проблемою є обмеженість законодавчої конструкції зґвалтування, яка охоплює лише дії, пов'язані з проникненням у тіло потерпілої особи. Це не дозволяє правильно кваліфікувати випадки примусу до проникнення потерпілим, що з точки зору фактичних обставин і наслідків може мати аналогічний рівень суспільної небезпеки. Водночас чимало труднощів виникає і при кваліфікації діянь у справах щодо неповнолітніх, де чинне законодавство не завжди враховує особливості вікової та психосексуальної зрілості учасників.

Узагальнено можна стверджувати, що наукова проблема полягає у відсутності системного, внутрішньо узгодженого підходу до визначення змісту статевої свободи, критеріїв добровільної згоди та меж кримінально-правового реагування. Практична значущість проблеми зумовлена потребою забезпечити ефективний механізм захисту потерпілих та уніфікувати судову практику, зменшивши кількість випадків, коли склад кримінального правопорушення залишається недоведеним саме через нечіткість законодавчих конструкцій. У цьому контексті дослідження спрямоване на виявлення теоретично обґрунтованих і практично придатних рішень, які дозволили б удосконалити зміст кримінально-правових норм та процесуальних підходів до їх застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання кримінально-правової характеристики зґвалтування традиційно привертає значну увагу вітчизняної та зарубіжної доктрини. У працях українських науковців (В. І. Борисов, Н. О. Гуторова, А. В. Савченко та ін.) послідовно досліджувалися об'єкт кримінально-правової охорони у сфері статевих відносин, співвідношення статевої свободи і статевої недоторканості, ознаки об'єктивної та суб'єктивної сторін складу зґвалтування, а також системний зв'язок ст. 152 КК України з іншими нормами розділу про кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості. Значна частина робіт присвячена історичному розвитку інституту відповідальності за зґвалтування, трансформації уявлень про потерпілу особу, а також співвідношенню традиційних («насильницьких») та сучасних («консенсуальних») моделей криміналізації зґвалтування.

Окремим напрямом виступають дослідження, пов'язані з імплементацією міжнародних стандартів, насамперед положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульської конвенції) та практики Європейського суду з прав людини. У низці праць аналізується вплив рішень ЄСПЛ (зокрема *M.C. v. Bulgaria*, *V.C. v. Slovakia* та ін.) на зміну розуміння ролі згоди, необхідність відходу від формального підходу, заснованого виключно на фіксації фізичного насильства, та перехід до моделі, у якій ключове значення має свобода волевиявлення потерпілої особи. Науковці акцентують, що ці стандарти вимагають не лише перегляду

законодавчих формулювань, а й зміни підходів до інтерпретації поведінки жертв, у тому числі з урахуванням психологічних реакцій на травму.

Після реформування статевих кримінальних правопорушень у 2017–2019 роках окрему групу становлять роботи, у яких аналізується нова редакція ст. 152 КК України та пов'язане з нею законодавче визначення «добровільної згоди». У цьому контексті помітний внесок зроблено О. О. Дудоровим, К. П. Задоею та іншими авторами, які звертають увагу на суперечності між нормами про вік сексуальної свободи, складність практичного застосування оціночних понять, а також ризики як надмірної криміналізації, так і безкарності у певних ситуаціях.

Попри значний масив наукових напрацювань, низка важливих аспектів досі залишається опрацьованою лише частково.

По-перше, в доктрині немає єдності щодо чітких критеріїв встановлення добровільної згоди та меж її юридичної значущості, особливо в умовах психологічної залежності, маніпуляцій або травматичної реакції потерпілої особи.

По-друге, фактично не сформовано цілісного підходу до кваліфікації ситуацій примусу потерпілого до проникнення, які залишаються у «сірих зонах» між зґвалтуванням та сексуальним насильством.

По-третє, потребує подальшого осмислення питання диференціації відповідальності за діяння щодо малолітніх і неповнолітніх, включно з проблемою «вікової близькості». Саме ці малоопрацьовані аспекти становлять науковий «дефіцит», який і покликана заповнити дана робота, спираючись на вже наявні доктринальні позиції, але пропонуючи їх подальший розвиток та конкретизацію в умовах нової моделі кримінально-правового захисту статевої свободи.

Метою дослідження є розроблення цілісного, науково обґрунтованого підходу до розуміння складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 152 КК України, та визначення оптимальних критеріїв, за якими може бути встановлена добровільна згода у контексті сексуальних правовідносин. Дослідження має на меті узагальнити сучасні доктринальні та практичні підходи до тлумачення ключових елементів об'єктивної та суб'єктивної сторін зґвалтування, з'ясувати проблемні аспекти їх застосування та запропонувати науково виважені рекомендації для вдосконалення кримінального законодавства.

Метою також є визначення того, яким чином законодавча конструкція зґвалтування може бути адаптована до міжнародних стандартів захисту статевої свободи, а також формулювання пропозицій щодо усунення прогалин, пов'язаних із обмеженим визначенням «проникнення», недосконалим регулюванням ситуацій за участю неповнолітніх та відсутністю єдиних критеріїв оцінки психологічного стану потерпілої особи.

Загалом робота спрямована на те, щоб створити підґрунтя для формування більш чіткої, узгодженої та ефективної моделі кримінально-правового захисту статевої свободи, яка відповідає б сучасним викликам і міжнародним зобов'язанням України.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати.

Право людини на свободу та особисту недоторканість належить до фундаментальних конституційних гарантій, закріплених у Конституції України [1]. У зміст цього права входить також забезпечення статевої свободи та недоторканості особи. З метою охорони вказаного блага та запобігання його порушенням, Кримінальний кодекс України встановлює кримінальну відповідальність за діяння, що становлять підвищену суспільну небезпеку і посягають на статево свободу особи. Такі діяння законодавець об'єднав у спеціальний розділ, що має назву «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи».

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості — це умисні дії, спрямовані на посягання на гарантовану законом можливість особи вільно

визначати, з ким і на яких умовах вступати у статеві стосунки. Такі діяння порушують усталені суспільні уявлення про допустимі форми інтимних відносин та базові принципи моральності.

Статева свобода означає право людини самостійно обирати партнера, форму інтимної взаємодії та бути захищеною від будь-якого примусу.

Серед кримінальних правопорушень, що посягають на статеву свободу та статеву недоторканість особи, найбільш суспільно небезпечним є зґвалтування. Його суспільна небезпечність зумовлена потенційно тяжкими наслідками для потерпілої особи, зокрема порушенням психоемоційного стану, шкодою для фізичного та психологічного здоров'я. Такі правопорушення нерідко стають причиною розірвання сімейних відносин, сприяють моральній деградації, а також негативно впливають на культурний та соціальний рівень у суспільстві [2, с. 87].

Історичний розвиток кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за зґвалтування, має глибоке коріння, у тому числі на території сучасної України. Одним із найдавніших джерел, у якому згадується відповідне правопорушення, є Новгородсько-Готська угода 1189 року. У цьому документі йшлося про діяння під назвою «пошибання», яке за змістом можна ототожнити із сучасним поняттям зґвалтування, проте жодних ознак складу чи покарання при цьому встановлено не було.

Більш розгорнутий підхід до проблематики примусових статевих зносин сформульовано в «Церковному уставі Ярослава». Цей нормативний акт уже передбачав диференційоване грошове стягнення як форму санкції: від п'яти гривень золотом до гривні сріблом — залежно від соціального статусу потерпілої особи [3, с. 57]. У такий спосіб кримінально-правова оцінка діяння прямо залежала не лише від самого факту насильства, а й від становища особи, щодо якої воно було вчинене.

На мою думку, це дозволяє зробити висновок, що вже на ранньому етапі правового регулювання сексуального насильства законодавець застосовував принципи соціальної стратифікації як юридично значущі критерії. Іншими словами, не всі потерпілі були рівними перед законом - їхній статус безпосередньо впливав на наявність або відсутність реакції держави на вчинене діяння. Особливо показовою є ситуація з холопами та челядином. У випадках, коли вони вчиняли насильницькі статеві акти, передбачалось суворе покарання. Проте, коли ці особи самі ставали жертвами, застосовувалась інша логіка: закон визнавав можливість їхнього звільнення з кріпацтва, однак лише за умови подання ними скарги до суду. Така умова фактично нівелювала право на захист - холопка чи холоп не мали реального доступу до правосуддя.

Таким чином, навіть у середньовічному праві ми бачимо спроби сформулювати особливості відповідальності за зґвалтування, хоча й крізь призму соціально-правового поділу суспільства. Цей історичний аспект дозволяє глибше осмислити подальшу еволюцію кримінального законодавства у напрямі уніфікації підстав відповідальності та визнання недоторканості кожної особи незалежно від її походження чи статусу.

Наступним важливим етапом формування кримінального права на українських землях стали Литовські Статути 1529, 1566 та 1588 років. На відміну від попередніх джерел, тут уже виявляється тенденція усунення соціальної диференціації щодо потерпілої особи. В статті 6 розділу VII Статуту 1529 року зґвалтування визначалося як діяння, що підлягає кримінальному переслідуванню незалежно від соціального статусу жінки або дівчини. Примітно, що закон не лише фіксував заборону, а й конкретизував механізм доведення: крик потерпілої, свідки, сліди насильства. Водночас передбачалась можливість уникнення смертної кари, якщо жінка добровільно погоджувалася вийти заміж за гвалтівника [4, с. 254]. Я вважаю, що такий підхід поєднував елементи формального захисту і водночас відображав архаїчне уявлення про «відновлення честі» через шлюб, що частково нейтралізувало кримінально-правову відповідальність.

Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року[4], деталізували підходи до кваліфікації зґвалтування. Окрім загальних ознак, приділялась увага ситуаціям, коли діяння було вчинене в безлюдному місці. Таке положення демонструє певне усвідомлення труднощів у зборі доказів сексуального насильства, а також прагнення надати суду гнучкість у їх оцінці. При цьому згода жінки на шлюб знову зменшувала суворість санкції, але не виключала

юридичної відповідальності повністю. Це є кроком у бік визнання індивідуального волевиявлення потерпілої, хоча водночас залишає простір для соціального тиску.

Особливої уваги заслуговує жорстке покарання за зґвалтування монахинь - відсічення голови [5, с. 418]. Такий підхід, як на мене, ілюструє не стільки пріоритет захисту статевої свободи, скільки охорону духовного статусу жертви як об'єкта сакральної недоторканості.

У Кримінальному уложенні 1903 року ми вже бачимо чітке формулювання конструктивних та кваліфікуючих ознак — насильство, погроза, безпорадний стан. Це стало ключовим кроком до формалізації об'єктивної сторони кримінального правопорушення і відходу від виключної уваги до моралі чи соціального статусу. Законодавець звертає увагу на обставини, що впливають на спроможність потерпілої особи реалізувати своє волевиявлення — вік, фізичний чи психологічний стан. Тобто, правове розуміння зґвалтування стало наближатися до сучасних стандартів, де центральне місце посідає поняття згоди.

Після 1917 року радянське кримінальне законодавство розпочало новий етап у регулюванні статевих кримінальних правопорушень. Уже в КК УРСР 1922 року з'являється конструкція, близька до нинішньої: зґвалтування визначалося як статеві зносини із застосуванням фізичного чи психічного примусу або з використанням безпорадного стану потерпілої. Закон доповнювався кваліфікуючими ознаками, як самогубство жертви чи службова/матеріальна залежність. У цьому проглядається спроба врахувати психологічні та соціальні чинники, що не обмежуються лише фізичним насильством.

КК УРСР 1960 року продовжував цю логіку, проте зберіг гендерну обмеженість потерпілої особи — виключно жінка. При цьому кваліфікуючі обставини стали більш деталізованими: повторність, групове вчинення, рецидив, неповнолітність жертви.

Таким чином, еволюція кримінально-правового регулювання зґвалтування у радянський період відображала поступове розширення переліку кваліфікуючих ознак, однак залишалася прив'язаною до традиційної моделі, у центрі якої знаходилося фізичне насильство і гендерна обмеженість потерпілої особи.

Суттєвий концептуальний злам у підходах законодавця відбувся вже у незалежній Україні, зокрема у січні 2019 року набув чинності закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [6], який вносив зміни до низки статей КК України, зокрема до статті 152 (зґвалтування).

У межах реалізації цього Закону було докорінно змінено юридичний підхід до визначення зґвалтування. Задля повного розуміння сутності реформи доцільно порівняти попередню та чинну редакції статті 152 КК України.

Попередня редакція	Чинна редакція
<p>Зґвалтування — статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.</p>	<p>Зґвалтування — вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи.</p>

Таблиця 1. Порівняння попередньої та чинної редакцій ст. 152 КК України

Порівняння попередньої та чинної редакцій статті 152 КК України показує, що законодавець змінив сам принцип підходу до визначення зґвалтування. Раніше обов'язковою умовою кримінальної відповідальності було доведення того, що особа застосувала фізичне насильство, погрожувала його застосуванням або скористалася беспорядним станом потерпілої. Тобто центр уваги був на діях нападника.

У сучасній редакції головним критерієм є наявність або відсутність добровільної згоди. Насильство тепер не є обов'язковим елементом: воно розглядається лише як один із можливих способів порушення статевої свободи. Такий підхід означає, що правова оцінка зміщується з аналізу фізичного примусу на оцінку того, чи могла потерпіла особа вільно, усвідомлено та добровільно висловити свою згоду на сексуальні дії.

Запровадження цього підходу логічно вплинуло і на склад кримінального правопорушення. Законодавець чіткіше визначив, що об'єктом зґвалтування є *статева свобода особи* - гарантована законом можливість самостійно вирішувати питання вступу в сексуальні взаємини, обирати партнера та визначати умови сексуальної взаємодії. На відміну від попередньої, яка значною мірою спиралася на фізичні ознаки насильства, сучасна редакція зосереджена на захисті особистої свободи та недоторканості волевиявлення. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає у вчиненні дій сексуального характеру, що включають вагінальне, анальне або оральне проникнення з використанням геніталій або будь-якого предмета, *за відсутності добровільної згоди потерпілої особи*. Насильство, погроза чи беспорядний стан не є обов'язковими для кваліфікації, а розглядаються лише як обставини, що можуть свідчити про відсутність згоди. Такий підхід змінив предмет доказування: центральним питанням стає не спосіб впливу на потерпілу особу, а реальна можливість вільно висловити сексуальне волевиявлення.

Суб'єкт правопорушення - загальний, фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку (ч. 2 ст. 22 КК України) [7]. Потерпілим може бути як жінка, так і чоловік, що відображає гендерну нейтральність сучасного підходу законодавця.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом: особа усвідомлює, що вчиняє проникнення без добровільної згоди, або свідомо не з'ясовує її наявності. Важливим елементом є те, що винний несе відповідальність незалежно від того, чи застосовувалося ним насильство, якщо встановлено, що потерпіла особа не дала вільної і усвідомленої згоди.

Запровадження такої моделі складу кримінального правопорушення істотно підвищило рівень захисту статевої свободи особи, однак одночасно створило нові виклики для правозастосовної практики.

У чинній редакції статті 152 КК України центральним критерієм кримінально-правової оцінки сексуальної взаємодії є *добровільна згода потерпілої особи*. Законодавець, закріпивши у примітці до статті, що згода вважається добровільною, якщо вона є результатом «вільного волевиявлення особи з урахуванням супутніх обставин», фактично запровадив оціночну юридичну категорію, яка потребує тлумачення у кожному конкретному випадку. Водночас примітка не обмежує застосування поняття добровільної згоди лише до ст. 152 КК України, що дозволяє використовувати її і при кваліфікації інших кримінальних правопорушень сексуального характеру.

У доктринальному значенні добровільна згода відсутня тоді, коли сексуальне волевиявлення формується під впливом насильства, погрози, морального тиску, обману, використання службової, матеріальної чи психологічної залежності. Проблема полягає у тому, що стаття 152 КК не диференціює відповідальність залежно від характеру чинника, який виключив добровільність. Таким чином, у межах ч. 1 статті охоплюються як випадки жорсткого насильства, так і ситуації обману чи маніпуляції, хоча ступінь суспільної небезпеки об'єктивно різниться. Це створює неоднозначність застосування норми та запит на подальшу законодавчу конкретизацію.

Особливої актуальності ці питання набули після імплементації в українське законодавство положень ст. 36 Стамбульської конвенції, яка встановлює, що будь-який сексуальний акт без добровільної згоди є кримінальним правопорушенням. При цьому сама Конвенція не містить вичерпного визначення добровільної згоди, а відтак залишає простір для інтерпретацій [8].

Одним із найскладніших аспектів є оцінка того, чи було небажання потерпілої чітко вираженим. На практиці словесна відмова, заперечення або окремі прояви фізичного опору не завжди можуть бути однозначно витлумачені, особливо у контексті емоційної або інтимної взаємодії. Це породжує ризики:

необґрунтованого кримінального переслідування, коли поведінку потерпілої неправильно інтерпретують як відмову;

безкарності діяння, коли агресивні дії помилково оцінюють як «неоднозначну поведінку».

Аналогічні проблеми тлумачення та встановлення меж добровільної згоди тривалий час існували й у зарубіжній юридичній практиці. Показовим у цьому контексті є прецедент DPP v. Morgan (1976), розглянутий Палатою лордів, який став однією з найбільш дискусійних справ англійського кримінального права у сфері статевих кримінальних правопорушень другої половини ХХ століття.

За обставинами справи, чоловік потерпілої переконав трьох інших чоловіків, що його дружина нібито «має сексуальні уподобання», які передбачають активну боротьбу й фізичний спротив під час статевого акту, тому її заперечення слід розцінювати як частину «ігрової поведінки». На підставі таких тверджень чоловіки вступили з жінкою у статевий акт, незважаючи на її очевидний спротив, крики та відчайдушні спроби втекти. Потерпіла чітко висловила свою незгоду, однак обвинувачені наполягали, що щиро вважали її поведінку елементом рольової моделі і, відповідно, сприймали її як «сигнал згоди».

Палата лордів, аналізуючи обставини, дійшла висновку, що за тодішнім англійським кримінальним правом кримінальне правопорушення зґвалтування не вимагав наявності об'єктивно розумного переконання у згоді потерпілої, а достатньою була щира суб'єктивна віра обвинуваченого у таку згоду, навіть якщо ця віра була необґрунтованою чи абсурдною. З огляду на це, суд допустив можливість існування так званої «вибачливої фактичної помилки» (honest mistake of fact) щодо згоди потерпілої, яка виключала наявність умислу на зґвалтування.

Таке рішення отримало різку критику з боку наукової спільноти, правозахисників та суспільства. Воно фактично створювало небезпечну правову конструкцію, за якої злочинець міг уникнути відповідальності, посилаючись на власне суб'єктивне та необґрунтоване уявлення про «згоду», навіть коли поведінка потерпілої чітко вказувала на відсутність будь-якого волевиявлення на статевий контакт. Проблема загострилася тим, що справа Morgan продемонструвала відрив кримінально-правових критеріїв згоди від реальних психологічних механізмів поведінки жертв, що суперечило розвитку міжнародних стандартів захисту прав людини.

Справа DPP v. Morgan стала класичним прикладом того, що навіть у державах з розвиненою правовою системою та багатовіковою традицією судового прецеденту виникають складнощі у визначенні меж і критеріїв сексуального волевиявлення. Вона засвідчила важливість комплексного підходу до поняття згоди, який має включати як юридичну, так і психологічну складові, враховуючи реальні механізми реакції людини на небезпеку та насильство [9].

У контексті практики встановлення добровільної згоди особливої складності набуває питання вираженості волевиявлення потерпілої особи. На практиці словесна відмова або слабка фізична протидія можуть бути сприйняті неоднозначно. Поведінка у сфері інтимної взаємодії не завжди є лінійною: прояви сором'язливості, емоційне напруження, нерішучість

або нечіткі вислови можуть бути інтерпретовані як елемент поведінкової «гри». Саме тому неодноразово підкреслювалося, що суто поведінкові аспекти не можуть оцінюватися без урахування психологічного стану, рівня довіри між сторонами, факту домінування або залежності.

Саме цю позицію підтверджено у постанові Верховного Суду у справі № 201/11859/21 від 14.05.2024 р., де суд дійшов висновку, що у конкретних обставинах кримінального провадження поведінка потерпілої особи не могла бути інтерпретована як добровільна згода на вчинення дій сексуального характеру. Суд установив, що перебування потерпілої у стані емоційного шоку та психологічного напруження, спричиненого поведінкою обвинуваченого, об'єктивно позбавляло її можливості чинити активний фізичний спротив.

У мотивувальній частині зазначено, що відсутність фізичного спротиву з боку потерпілої не може автоматично свідчити про її добровільну згоду, оскільки така відсутність може бути зумовлена природною психологічною реакцією на загрозу, зокрема станом «завмирання», страхом або шоком. Верховний Суд наголосив, що оцінка поведінки потерпілої має здійснюватися з урахуванням її психологічного стану, обставин події, рівня загрози, яку вона сприймала, а також з урахуванням реалістичної моделі людської поведінки в умовах небезпеки.

Суд підкреслив, що за сучасним розумінням змісту добровільної згоди у справах про кримінальні правопорушення проти статевої свободи, особа має вільно і свідомо висловити волю на статевий контакт, а пасивність, паралізованість діями нападника чи психологічна реакція «застигання» не утворюють ознаки згоди та не можуть тлумачитися на користь обвинуваченого. Такий підхід відповідає практиці ЄСПЛ та міжнародним стандартам щодо оцінки поведінки жертв сексуального насильства.

На підставі встановлених обставин Верховний Суд підтвердив, що відсутність спротиву не свідчить про добровільність, і визнав обґрунтованими висновки судів попередніх інстанцій щодо неправомірності тлумачення пасивної поведінки потерпілої як згоди на сексуальні дії. У результаті касаційну скаргу обвинуваченого було залишено без задоволення, а судові рішення — без змін [10].

У постанові ККС ВС № 562/1629/17 від 07.12.2020 також наголошено, що у випадку страху або психологічного шоку відсутність спротиву не може інтерпретуватися як згода. Суд підкреслив, що жертва сексуального насильства може бути паралізована станом «завмирання», що є типовою реакцією людини на загрозу [11].

Окрему складність створює й те, що поняття добровільної згоди в ст. 152 КК України не пов'язане з віком сексуальної автономії. Фактично, українське законодавство містить два пороги сексуальної згоди — 14 та 16 років — що вказувалося у працях О.О. Дудорова та К.П. Задой [12]. Це створює ситуації, коли добровільна згода 15-річної особи не має правового значення у контексті ст. 155 КК України, але може враховуватися при оцінці інших статевих правопорушень. Відсутність цілісної концепції лише загострює проблеми правозастосування.

Додатковим підтвердженням системних труднощів у встановленні відсутності добровільної згоди є офіційна статистика Офісу Генерального прокурора України, яка демонструє суттєвий розрив між кількістю зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 152 КК України та справами, що фактично надходять до суду.

Так, відповідно до відкритих даних ОГП за 2019–2024 роки щорічна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 152 КК України коливалась у межах від 250 до 450 випадків. Однак значно менша кількість проваджень доходять до суду, що свідчить про суттєві проблеми досудового доказування саме ключового елемента складу — відсутності добровільної згоди.

Правопорушення щодо порушення статевої свободи та статевої недоторканості	2024	2023	2022	2021	2020	2019
Зґвалтування, ст. 152	410	450	250	406	393	355

Таблиця 2. Динаміка зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 152 КК України (2019–2024 рр.) [13]

Порівняння цих даних із показниками проваджень, що реально передані до суду, демонструє стійку тенденцію: щороку від 20 % до 35 % справ «випадають» на стадії досудового розслідування, не доходячи до етапу судового розгляду.

Правопорушення щодо порушення статевої свободи та статевої недоторканості, які надійшли до суду	2024	2023	2022	2021	2020	2019
Зґвалтування, ст. 152	339	346	173	318	299	231

Таблиця 3. Кількість кримінальних проваджень за ст. 152 КК України, які скеровано до суду (2019–2024 рр.) [13]

Таке співвідношення підтверджує, що найбільш проблемною частиною роботи правоохоронних органів є не встановлення факту сексуального контакту, а саме доказування незгоди потерпілої особи або наявності чинників, що виключають добровільність такого волевиявлення (страх, психологічна залежність, маніпуляція, обман, інші супутні обставини).

Особливо показовою є динаміка 2022–2024 років: незважаючи на відносну стабільність кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, число справ, що надходять до суду, залишається майже удвічі меншим. Це свідчить не про зменшення кількості випадків зґвалтувань, а радше про ускладнення доведення саме відсутності добровільної згоди, що підтверджує тезу про оціночний характер цього поняття та відсутність чітких критеріїв фіксації волевиявлення.

На мою думку, вирішення цієї проблеми вимагає, передусім, законодавчого уточнення критеріїв її встановлення. Доцільним є унормування орієнтовного переліку обставин, які виключають добровільність волевиявлення, подібно до пропозицій, що свого часу формулювала народна депутатка В. Ю. Пташник у межах проекту Закону № 4952. Такий підхід не обмежував би судовий розсуд, але забезпечив би правозастосувачу базовий орієнтир, необхідний для однорідності практики.

Удосконалення вимагає і процесуальний аспект фіксації згоди. У практиці інших держав питання добровільної згоди давно визнано не лише юридичним, а й психологічним. Зокрема, у Швеції після реформи 2018 року (так званий consent law) статевий акт без активної, однозначної згоди вважається кримінальним правопорушенням, а слідчі та прокурори використовують спеціальні інструкції щодо оцінки поведінкових реакцій потерпілих.

У правових системах, де існує «trauma-informed» - підхід до правопорушень сексуального характеру, зокрема у Канаді, подібні рекомендації є стандартом і дозволяють уникати помилкових висновків, що «мовчання» або «пасивність» дорівнюють згоді. В Україні ж відсутність таких орієнтирів призводить до істотної несистемності практики та значної залежності від суб'єктивних оцінок конкретного слідчого або судді.

Важливо також упровадити спеціальні протоколи допиту потерпілих у справах сексуального характеру, спрямовані на мінімізацію повторної травматизації. На мій погляд, участь психолога, правильна організація допиту та фіксація не лише слів, а й невербальних проявів потерпілої підвищують якість доказової бази та, відповідно, рівень довіри до показань. Водночас в українських реаліях допит нерідко здійснюється без врахування психоемоційного стану особи, що призводить до суперечностей у показаннях, які потім використовуються захистом як аргумент проти достовірності слів потерпілої.

Окремої уваги потребує питання уніфікації віку сексуальної згоди. Наявність одразу двох вікових меж у кримінальному законодавстві (14 та 16 років) створює не лише плутанину, а й можливість зловживань під час правозастосування. Більшість держав ЄС установлюють єдину чітку межу, нижче якої будь-яка згода юридично не має значення. Узгодження українського законодавства з цією моделлю дозволило б усунути непослідовність і забезпечити рівномірність захисту неповнолітніх.

На мою думку, доцільним є також запровадження диференційованої відповідальності, яка б враховувала різний ступінь суспільної небезпеки: фізичне насильство, погрози, обман, використання залежності або уразливого стану — це різні за природою механізми впливу, які потребують різних підходів до оцінки вини та міри покарання. Подібна диференціація, наприклад, існує у Фінляндії, де сексуальні посягання поділяються залежно від способу порушення статевої свободи, що дозволяє збалансувати пропорційність кримінальної реакції.

Загалом, порівняльний аналіз показує, що найефективнішими є моделі, які поєднують чітку законодавчу конструкцію, методичні стандарти роботи з потерпілими та психологічну експертизу як невід'ємний елемент доказування. Саме такі підходи, інтегровані у національну правозастосовну практику, сприятимуть реальному, а не декларативному захисту статевої свободи, відповідно до сучасних міжнародних стандартів і вимог Стамбульської конвенції.

Проте ефективність такої моделі значною мірою залежить від точності законодавчого формулювання, яке в Україні поки що залишається неповним. Після реформи 2019 року законодавець декларував відхід від «насильницької» моделі до моделі, заснованої на концепції добровільної згоди. Однак одночасно в тексті ч. 1 ст. 152 КК України було збережено формулу, згідно з якою зґвалтуванням є лише вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета. Така конструкція означає, що закон фактично описує зґвалтування лише як ситуацію, коли *потерпілий зазнає проникнення*, тоді як випадки, коли потерпілого примушують здійснити проникнення в тіло кривдника або третьої особи, взагалі не охоплюються поняттям зґвалтування у його українському законодавчому розумінні. У результаті низка фактичних ситуацій, які з точки зору потерпілого мають всі ознаки зґвалтування, формально «випадають» зі ст. 152 і кваліфікуються за ст. 153 або ст. 154 КК України.

Практика підтверджує це нормативне звуження. Згідно з аналізом рішень, зібраних на порталі [14], Верховний Суд послідовно наголошує, що для застосування ст. 152 КК України обов'язковою є ознака проникнення саме в тіло потерпілої особи; якщо проникнення відсутнє або не доведене, дії можуть бути кваліфіковані лише як сексуальне насильство за ст. 153 КК України.

Таким чином, ситуації примусу до проникнення в тіло кривдника або третьої особи, тобто ситуації, де потерпілий зазнає істотного сексуального насильства, але не у формі описаного законодавцем «проникнення у його тіло», автоматично відносяться до іншої статті, яка соціально та юридично сприймається як «м'якша».

Співвідношення зареєстрованих кримінальних правопорушень (9 місяців 2025 р.)

Рис.1 Співвідношення зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 152 і ст. 153 КК України (9 місяців 2025 року, за даними ОГП)

Статистика підтверджує, що на практиці значна частина посягань проти статевої свободи «осідає» саме у площині сексуального насильства, а не зґвалтування.

За даними, які наводяться у ЗМІ з посиланням на офіційні дані Офісу Генерального прокурора, лише за дев'ять місяців 2025 року в Україні було зареєстровано 245 кримінальних правопорушень, кваліфікованих як зґвалтування (ст. 152 КК України), та 108 кримінальних правопорушень, кваліфікованих як сексуальне насильство (ст. 153 КК України) [15]. Формально це виглядає як співвідношення приблизно 2:1, проте така картина не враховує випадків, коли через неможливість доведення факту проникнення або через його відсутність у юридичному сенсі діяння, фактично сприймаються потерпілою особою як «зґвалтування», перекваліфіковуються на сексуальне насильство з м'якшим формальним сприйняттям та інколи нижчим соціальним осудом.

На мою думку, описана проблема потребує взаємопов'язаних напрямів вирішення.

Перший напрям – нормативний. Доцільно переосмислити саму конструкцію ст. 152 КК України. Один із варіантів полягає у розширенні диспозиції так, щоб зґвалтуванням визнавалися не лише дії, пов'язані з проникненням у тіло потерпілої особи, але й дії, що полягають у примушуванні потерпілого здійснити сексуальне проникнення в тіло іншої особи або самого кривдника без добровільної згоди першого. Альтернативно можна було б передбачити в ст. 153 окремий, більш суворий різновид насильницьких дій сексуального характеру, який охоплював би саме примус до проникнення, із санкцією, максимально наближеною до санкції за зґвалтування. В обох випадках зберігався б загальний «концепт згоди», але водночас усувався б дисбаланс між різними моделями сексуального насильства, який сьогодні проявляється як у кваліфікації, так і у статистиці.

Другий напрям – аналітико-практичний. На рівні правозастосування, навіть без негайних змін до закону, необхідно, на мою думку,:

– забезпечити системне збирання статистики не лише за статтями 152 і 153 КК України, а й за видами сексуальних дій (проникнення в тіло потерпілого; примус потерпілого до проникнення; інші насильницькі дії сексуального характеру). Такі дані могли б формуватися в межах ЄРДР чи відомчої статистики ОГП, що дозволило б більш коректно оцінювати реальну структуру сексуального насильства, а не лише «формальну» структуру статей КК.

– уніфікувати судову практику через узагальнюючі правові позиції Верховного Суду, які б спеціально стосувалися випадків примусу потерпілих до проникнення та гендерно «нетипових» моделей сексуального насильства. Наразі судові рішення, що торкаються цього

аспекту, поодинокі й не формують чіткої доктринальної лінії, що підсилює фрагментарність підходів на рівні місцевих та апеляційних судів.

Проблема має також гендерно-правовий аспект. У радянському кримінальному законодавстві колишньої УРСР поняття зґвалтування прив'язувалося виключно до жінки, і така гендерна обмеженість тривалий час залишалася домінантною. Сучасна редакція норми формально є гендерно нейтральною, однак її змістове наповнення фактично відтворює стару односторонність: потерпілим у контексті ст. 152 на практиці залишається передусім той, у чие тіло відбулося проникнення. Якщо жінка змушує чоловіка до сексуальних дій, що передбачають проникнення ним у неї, то такий варіант поведінки, попри очевидний примус, не утворює складу зґвалтування у чинному правовому регулюванні.

Спірним виглядає також і те, що закон фактично прирівнює чоловічий статевий орган до «предметів», якими може користуватися правопорушник для здійснення проникнення.

На мою думку, збереження нинішньої моделі в довгостроковій перспективі може призвести щонайменше до трьох негативних наслідків: по-перше, до подальшого розриву між правовою кваліфікацією та реальним досвідом потерпілих; по-друге, до статистичного зниження масштабів найтяжчих форм сексуального насильства (частина випадків вимушено «переїжджає» у ст. 153 КК України); по-третє, до відтворення стереотипної, хоч і завуальованої, гендерної оптики, коли певні моделі насильства над чоловіками або в одностатевих стосунках залишаються у «сірих зонах» кримінального права. Саме тому, на мою думку, порушення цієї проблеми в моїй роботі є виправданим не тільки з точки зору аналізу позитивного права, а й з точки зору його подальшого реформування у відповідності до стандартів Стамбульської конвенції та сучасних уявлень про статево свободу.

Також частина 4 статті 152 Кримінального кодексу України встановлює особливий режим кримінальної відповідальності за зґвалтування малолітньої особи. Законодавець передбачив, що будь-які дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло особи, яка не досягла чотирнадцяти років, вважаються зґвалтуванням *незалежно від наявності чи відсутності її добровільної згоди*. Це означає, що для кваліфікації за ч. 4 ст. 152 КК України не вимагається доведення насильства, примусу або психологічного тиску: сам факт проникнення у тіло малолітньої особи є достатнім складом кримінального правопорушення. Така модель є жорсткою і спрямована на максимальний захист дітей, оскільки малолітні не здатні усвідомлено погоджуватися на сексуальні дії та не володіють можливістю захищати власні статеві права. Цей підхід узгоджується з позицією ЄСПЛ, який у рішенні *M.C. v. Bulgaria* (2003) підкреслив, що держава повинна криміналізувати всі випадки сексуальних дій без дійсної та усвідомленої згоди, а щодо дітей застосовувати посилені рівень захисту, виходячи з їхньої вразливості [16]. У практиці ЄСПЛ неодноразово наголошується, що згода особи, яка не досягла певного віку, не може розглядатися як юридично значима, оскільки дитина не здатна оцінити характер та наслідки сексуальних дій.

На національному рівні Верховний Суд у своїх рішеннях також виходить із того, що у справах про зґвалтування малолітніх питання добровільної згоди не підлягає оцінці. У постанові Касаційного кримінального суду від 07.12.2020 у справі № 562/1629/17 суд зазначив, що «малолітній вік потерпілої особи сам по собі виключає можливість давати усвідомлену згоду на дії сексуального характеру», а отже, будь-яке проникнення у тіло дитини до 14 років має кваліфікуватися саме як зґвалтування [17]. Такий підхід повторюється і в новітній практиці, наприклад, у постанові ККС ВС від 19.07.2023 у справі № 696/1163/21, де Суд ще раз підтвердив, що незалежно від «поведінки потерпілої особи» або пояснень обвинуваченого про нібито «добровільний характер стосунків», оцінка згоди дітей до 14 років є недопустимою.

Статистичні дані також демонструють вагу кримінальних правопорушень, пов'язаних із зґвалтуванням малолітніх. За інформацією Офісу Генерального прокурора, у першому півріччі 2025 року в Україні зареєстровано 587 кримінальних правопорушень проти статевої

свободи та статевої недоторканості, з яких 245 кваліфіковано саме як зґвалтування (ст. 152 КК). Серед потерпілих у цих провадженнях зафіксовано 114 малолітніх осіб, тобто дітей до 14 років. Попри те, що статистика враховує лише зареєстровані випадки, ці цифри свідчать про високий рівень ризику зґвалтування саме серед малолітніх та водночас про високу латентність таких кримінальних правопорушень[18].

Разом із тим така законодавча конструкція створює і певні проблеми. Оскільки відповідальність за зґвалтування за ч. 4 ст. 152 КК настає із 14 років (ст. 22 КК), то під її дію формально підпадають навіть ті випадки, коли сексуальні дії здійснювалися між підлітками зі згоди один одного, але один із них досяг 14 років, а інший — ні. У таких ситуаціях закон визнає такі дії зґвалтуванням і встановлює надзвичайно сувору санкцію – від 8 до 15 років позбавлення волі, тоді як ст. 102 КК обмежує максимальний строк позбавлення волі для неповнолітніх десятьма роками. Така колізія призводить до надмірно широкої дискреції суду щодо неповнолітнього, який сам є дитиною, але формально підпадає під склад особливо тяжкого кримінального правопорушення.

Це створює ризик несправедливості та не відповідає ані принципу пропорційності покарання, ані стандартам ЄСПЛ щодо оцінки добровільності згоди та особливої вразливості потерпілих у справах сексуального характеру. Практика ЄСПЛ підтверджує, що згода у сфері статевих відносин повинна бути результатом вільного, усвідомленого та інформованого волевиявлення. Так, у справі *V.C. v. Slovakia* (заява № 18968/07, 2011) Суд наголосив, що будь-яке втручання у сексуальну сферу без реальної згоди особи становить порушення права на фізичну недоторканність і суперечить статті 8 Конвенції. ЄСПЛ підкреслив, що згода не може презюмуватися автоматично, а її наявність повинна оцінюватися з урахуванням віку, психічного стану та рівня вразливості потерпілої особи. Цей підхід безпосередньо корелює з положеннями ч. 4 ст. 152 КК України, яка виходить із того, що малолітня особа за своїм віком не здатна надати усвідомлену та юридично значиму згоду на дії сексуального характеру, а тому будь-яке проникнення у її тіло підлягає кваліфікації як зґвалтування[19].

Разом з тим така норма у чинній редакції породжує і внутрішні колізії, оскільки формально охоплює не лише випадки посягання дорослого на статеву недоторканість малолітнього, але й ситуації, коли дії мають місце між підлітками, які різняться у віці лише на один-два роки. У цих випадках закон прирівнює поведінку неповнолітніх до особливо тяжкого кримінального правопорушення - зґвалтування малолітньої особи - що призводить до надмірної криміналізації та необґрунтованої суворості санкції. На мою думку, окреслена колізія свідчить про потребу законодавчого уточнення ч. 4 ст. 152 КК України. Логічним є збереження абсолютної заборони таких дій дорослих щодо малолітніх, але водночас необхідне розмежування таких випадків із ситуаціями, коли йдеться про взаємні статеві контакти між неповнолітніми особами, які перебувають у близьких вікових межах та мають приблизно однаковий рівень психосексуальної зрілості. У таких випадках доцільним є застосування інших форм кримінально-правового реагування - насамперед спеціальних заходів виховного чи корекційного характеру, - а не прирівнювання такої поведінки до тяжких форм зґвалтування.

Подібні підходи, що ґрунтуються на принципі «вікової близькості» (*age-proximity rules*), застосовуються в низці європейських держав та спрямовані на поєднання двох ключових завдань кримінального права: забезпечення максимальної охорони малолітніх від будь-яких сексуальних посягань та водночас запобігання безпідставній криміналізації підлітків, поведінка яких не має ступеня суспільної небезпечності, притаманної зґвалтуванню у власному значенні цього поняття. Така диференціація дозволяє встановити баланс між охоронною функцією кримінального закону і принципом справедливості та пропорційності покарання, що повністю відповідає стандартам ЄСПЛ та сучасним європейським підходам до регулювання сексуальних прав відносин.

Загалом чинне формулювання ч. 4 ст. 152 КК України ефективно виконує завдання захисту малолітніх від насильницьких сексуальних посягань, проте створює і внутрішні суперечності, пов'язані зі співвідношенням добровільності, віку та пропорційності покарання. Враховуючи стандарти ЄСПЛ, актуальну судову практику Верховного Суду та наявні статистичні дані, вважаю, що оптимізація цієї норми потребує диференційованого підходу, який би більш точно враховував реальний характер зґвалтування малолітніх і специфіку поведінки неповнолітніх суб'єктів кримінального правопорушення.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити комплексний висновок про те, що сучасна кримінально-правова модель відповідальності за зґвалтування в Україні, закріплена у статті 152 Кримінального кодексу України, перебуває у стані суттєвого оновлення та одночасно стикається з низкою концептуальних і практичних проблем. Еволюція правового регулювання, що відбувалася протягом багатьох століть – від середньовічних уставів до сучасної моделі, заснованої на концепції добровільної згоди, демонструє фундаментальні зміни в розумінні статевої свободи як правової цінності та в підходах до захисту потерпілих від сексуального насильства. Проте незважаючи на значний крок уперед, зроблений у 2019 році шляхом імплементації положень Стамбульської конвенції та оновлення диспозиції статті 152, сучасна конструкція відповідальності за зґвалтування залишається неповною, внутрішньо суперечливою та такою, що потребує суттєвої корекції для забезпечення реального, а не декларативного рівня правового захисту.

Ключовим концептуальним здобутком чинної редакції статті 152 КК України є перехід від насильницької моделі кваліфікації до моделі, що ґрунтується на відсутності добровільної згоди. Такий підхід повністю узгоджується зі стандартами, сформульованими Європейським судом з прав людини у справі *M.C. v. Bulgaria* (2003), де Суд прямо зазначив, що держава зобов'язана криміналізувати будь-які сексуальні дії без дійсної, усвідомленої та добровільної згоди, а оцінка факту насильства не є визначальною. Аналогічні положення впливають із статей 21 та 28 Конституції України, які встановлюють недоторканність гідності людини та гарантують кожному право на повагу до особистої свободи. Відмова від жорсткої прив'язки до фізичного насильства відповідає сучасним науковим уявленням про поведінкові реакції жертв сексуального насильства, зокрема феномен «завмирання», який неодноразово згадувався Верховним Судом, зокрема у постанові від 14.05.2024 у справі № 201/11859/21. Така практика підтверджує, що відсутність фізичного спротиву не є свідченням добровільності, а психологічний стан потерпілої особи вимагає комплексної оцінки.

Проте водночас модель добровільної згоди в українському законодавстві залишається лише частково сформованою. Законодавець, фактично зробивши категорію «згоди» центральною ознакою складу кримінального правопорушення, не визначив жодних чітких критеріїв її оцінки. Визначення, наведене у примітці до статті 152 КК України, містить лише загальне формулювання, згідно з яким згода є добровільною, якщо є результатом «вільного волевиявлення особи з урахуванням супутніх обставин», але не розкриває ані змісту цих обставин, ані меж добровільності. Така оцінка створює надмірно широке поле для інтерпретацій та істотно ускладнює доказування, що підтверджується статистичними даними: відповідно до офіційних даних Офісу Генерального прокурора, у період з 2019 по 2024 роки від 20 % до 35 % кримінальних проваджень, зареєстрованих за ст. 152 КК України, не доходять до суду саме через труднощі доведення відсутності добровільної згоди. Це означає, що основна проблема у правозастосуванні полягає не у встановленні факту сексуального контакту, а у з'ясуванні внутрішнього психічного стану потерпілої особи та наявності або відсутності волевиявлення.

Суттєвим недоліком чинної редакції статті 152 є вузьке законодавче визначення сексуальних дій, що становлять зґвалтування. Закон встановлює, що зґвалтуванням є лише дії, пов'язані з проникненням у тіло потерпілої особи геніталіями або будь-яким іншим предметом. Така конструкція залишає поза межами зґвалтування ситуації, коли потерпілого

примушують здійснити сексуальне проникнення у тіло іншої особи або самого кривдника. Цей підхід не відповідає ні стандартам ЄСПЛ щодо рівності захисту, ні реальній кримінологічній природі зґвалтування. Як наслідок, низка об'єктивно тяжких діянь формально «випадає» зі складу зґвалтування та кваліфікується за статтею 153 КК України як сексуальне насильство, хоча за своїм змістом такі діяння є тотожними або співмірними за тяжкістю зґвалтуванню. Верховний Суд у своїй практиці послідовно наголошує, що для кваліфікації за ст. 152 КК України необхідним є саме проникнення у тіло потерпілого, що підтверджує нормативне обмеження чинної редакції. Така доктринальна та практична вузькість створює ризик заниження суспільної небезпеки окремих діянь та негативно впливає на статистичне відображення масштабів сексуального насильства.

Проблемним аспектом залишається і питання віку сексуальної автономії. Українське кримінальне законодавство одночасно оперує двома віковими межами — 14 і 16 років. Це створює внутрішню колізію: згода особи віком 15 років не має юридичного значення у контексті ст. 155 КК України, але може оцінюватися при кваліфікації певних інших статевих правопорушень. Така роздвоєність негативно впливає на єдність правозастосовної практики та породжує неоднозначні ситуації у слідстві та суді. Особливо складними виявляються випадки, коли статеві дії мають місце між підлітками з мінімальною віковою різницею. У таких ситуаціях чинна ч. 4 ст. 152 КК України, яка встановлює абсолютну кримінальну відповідальність за будь-яке проникнення у тіло малолітньої особи, формально охоплює і ситуації взаємної згоди між підлітками, один з яких досяг 14 років, а інший — ні. При цьому санкція статті є однією з найсуворіших у кримінальному праві та становить від 8 до 15 років позбавлення волі. Такий підхід суперечить принципам пропорційності та справедливості покарання, які витікають з Конституції України, а також суперечить практиці ЄСПЛ, який у рішенні *V.C. v. Slovakia* (2011) сформулював вимогу диференційованої оцінки згоди та врахування психосексуальної зрілості особи.

Проблеми правозастосовної практики свідчать і про відсутність у національному кримінальному процесі спеціальних методичних підходів до роботи з потерпілими у справах сексуального насильства. Україна фактично не має «trauma-informed» моделей, подібних до тих, що застосовуються у Швеції, Канаді чи Нідерландах, де слідчі та судді використовують стандартизовані протоколи інтерв'ювання, засновані на психологічних особливостях поведінки жертв. Відсутність таких методик в Україні призводить до того, що показання потерпілих часто містять суперечності, які насправді відображають не недостовірність, а наслідки психологічної травми. Однак такі суперечності нерідко трактуються як свідчення сумнівності заяви, що знижує ефективність розслідувань, сприяє недоведеності складу кримінального правопорушення та, відповідно, поглиблює латентність сексуального насильства.

Комплексний аналіз показує, що кримінально-правова модель відповідальності за зґвалтування має бути вдосконалена у кількох ключових напрямках. По-перше, потребує реформування законодавче визначення зґвалтування, яке має включати не лише проникнення у тіло потерпілої особи, але й примус потерпілого до здійснення проникнення. По-друге, доцільним є законодавче закріплення хоча б орієнтовного переліку обставин, що виключають добровільність згоди: страх, погрози, психологічна залежність, обман, маніпуляції, шок, безпорадний стан. По-третє, варто впровадити єдину, чітко визначену вікову межу сексуальної згоди та передбачити спеціальні положення для підлітків, щоб уникнути надмірної криміналізації. По-четверте, важливим є створення спеціальних процесуальних стандартів роботи з потерпілими: обов'язкова участь психолога, фіксація невербальних реакцій, виключення повторної травматизації.

Загалом, результати дослідження свідчать, що хоча чинна редакція ст. 152 КК України наблизилася національне законодавство до європейських стандартів, воно все ще містить значні прогалини, які потребують вирішення на рівні законодавця та правозастосовної практики.

Ефективне кримінальне право у сфері захисту статевої свободи повинно не лише карати, а й забезпечувати реальний захист, враховуючи психологічні, соціальні та вікові особливості потерпілих. Лише поєднання доктринальної чіткості, законодавчої конкретизації та практичних механізмів роботи з жертвами дозволить забезпечити відповідність української моделі європейським стандартам і гарантувати реальну повагу до тілесної недоторканності та людської гідності, що є безумовними конституційними цінностями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 09.11.2025).
2. Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ : Ваіте, 2017. 872 с.
3. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : КУП НАН України, 2013. 892 с.
4. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Nevidomyi_Avtor/Prava_za_iakymu_sudytsia_malorosiiskyi_narod_1743_r.pdf (дата звернення: 09.11.2025). С. 418–419.
5. Статути Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2002. 464 с.
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Стамбульської конвенції : Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> (дата звернення: 11.11.2025).
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 11.11.2025).
8. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 12.11.2025).
9. DPP v. Morgan (1976). URL: <https://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1975/3.html> (дата звернення: 12.11.2025).
10. Сторінка Київського апеляційного суду: інформація про судову практику щодо згвалтування. URL: <https://kma.court.gov.ua/sud4820/gromadyanam/1/zgvaltuvanny> (дата звернення: 12.11.2025).
11. Постанова Верховного Суду у справі № 93505801. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/93505801> (дата звернення: 12.11.2025).
12. Дудоров О. О., Задоя К. П. Вік сексуальної згоди: кримінально-правові та кримінологічні аспекти. Вісник Асоціації кримінального права України. 2019. № 2 (13). С. 72–97. URL: <https://visnyk.academy.gov.ua/index.php/visnyk/article/view/289> (дата звернення: 12.11.2025).
13. Статистика сексуальних злочинів в Україні. URL: <https://skilky-skilky.info/za-p-iatyrichchia-kilkist-kryminalnykh-provadhzen-pro-zgvaltuvannia-zrosla-na-27/> (дата звернення: 12.11.2025).
14. Судова практика щодо ст. 152 КК України. URL: <https://court.opendatobot.ua/lp/zgvaltuvannia-stattia-152-225> (дата звернення: 12.11.2025).
15. Офіс Генерального прокурора. Статистика сексуальних злочинів 2025 року. URL: <https://vikna.tv/dlia-tebe/bezpeka/seksualni-zlochyny-v-ukraini-2025-statystyka-genprokuratury/> (дата звернення: 13.11.2025).
16. M.C. v. Bulgaria, заява № 39272/98 : рішення ЄСПЛ від 04.12.2003. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-61521%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-61521%22]}) (дата звернення: 13.11.2025).

17. Постанова Касаційного кримінального суду у справі № 562/1629/17. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/93505801> (дата звернення: 13.11.2025).
18. Звіт про сексуальні злочини в Україні за півріччя 2025 року. URL: <https://zmina.info/news/za-pivroku-v-ukrayini-zafiksuvaly-majzhe-600-seksualnyh-zlochyniv-majzhe-polovyna-zgvaltuvannya/> (дата звернення: 14.11.2025).
19. V.C. v. Slovakia, заява № 18968/07 : рішення ЄСПЛ від 08.11.2011. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-107364%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-107364%22]}) (дата звернення: 16.11.2025).